

Az üzemszerkezet átalakulása a Dél-alföldi Régióban rendszerelváltás után Magyarországon

© KÖSZEGI Irén Rita

Kecskeméti Főiskola Kertészeti Főiskolai Kar, Kecskemét

koszegi.iren@kfk.kefo.hu

Magyarországon a kárpótlás következtében a földtulajdon elaprózódott, a földtulajdon és a földhasználat kettévált. A nagyüzemek a források hiánya miatt kevésbé voltak alkalmasak arra, hogy a piaci elvárásoknak megfeleljenek. A termelés és a jövedelmezőség lecsökkent, a mezőgazdasági árak elmaradtak az inflációtól. Számos mezőgazdasági termelő felszámolta a gazdaságát az alacsony jövedelmek miatt, ezért az ágazat szereplőinek száma jelentősen lecsökkent.

Munkám középpontjában a Dél-alföldi Régió mezőgazdasági üzeinek vizsgálata áll. Szekunder kutatást végeztem, melyhez a KSH 2010-ben végzett Általános Mezőgazdasági Összeírás táblázatait használtam. Vizsgálatom kiterjedt a Dél-alföldi Régióban gazdálkodók korcsoportjaira, iskolai végzettségükre, a gazdaságok számára (2000-ben és 2010-ben), a használt mezőgazdasági területre, a földhasználati kategóriákra. A vizsgálat adatok alapján elmondható, hogy a mezőgazdaság még mindig számos embernek jelent kereset kiegészítést vagy egyetlen lehetséges megélhetési forrást a vizsgált régióban.

Bevezetés

A rendszerelváltással hatására bekövetkező politikai és gazdasági változások jelentős hatást gyakoroltak a hazánk mezőgazdaságának egészére. A tulajdoni változások következménye, hogy a meglehetősen stabil háttérű nagyüzemi gazdálkodást folytató szövetkezeteket felváltották a tőke- és eszközhiánnyal rendelkező magángazdálkodók és gazdasági társaságok (Somai, 2004).

Magyarországon 1990-ben összesen 1500 termelőszövetkezet, a Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Minisztérium fennhatósága alatt 124 állami gazdaság működött. A termelőszövetkezetek a termőterületek 64%-án, míg az állami gazdaságok 29%-án gazdálkodtak. 1,4 millió család a főmunkaidejükön túl egyéni módon foglalkoztak mezőgazdasági termeléssel. Őket nevezték kistermelőknek. A kistermelők szoros kapcsolatban voltak a termelőszövetkezetekkel, melyek biztosították számukra a mezőgazdasági inputokat és felvásárolták a termékeiket. A rendszerelváltáskor a mezőgazdaság és az élelmiszeripar aránya a GDP-ből 22,9% volt, míg a két ágazatban az aktív keresők 21,2%-a dolgozott (Kovács, 2004).

Az 1990-es évek elején elkezdődött a mezőgazdaság privatizációja. A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) 2000-ben és 2010-ben Általános Mezőgazdasági Összeírást, majd 2003-ban, 2005-ben, 2007-ben, 2010-ben és 2013-ban gazdaságszerkezeti összeírást hajtott végre. A KSH két gazdasági csoportot különböztet meg. Az egyik vizsgált csoportot a gazdasági szervezetek, a másikat pedig az egyéni gazdálkodók alkotják. Gazdasági szervezetek alatt jogi és nem jogi személyiségű vállalkozásokat értünk. Az egyéni gazdálkodók csoportját a

mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozó háztartások és az egyéni vállalkozók alkotják. Az adóalanyok lehetnek egyéni vállalkozók, családi gazdaságok, őstermelők, de olyan mezőgazdálkodással foglalkozók is, akik ebből a tevékenységből kevés bevételhez jutnak, ezért mentesülnek az adózási kötelezettségek alól.

Munkám szempontjából kiemelten fontosnak tartom meghatározni a mezőgazdasági üzem fogalmát is. A mezőgazdasági üzem olyan, integrált egészlet alkotó gazdasági rendszer, amelyben szerves egységet képviselnek a vállalat erőforrásai között a növények, az állatok, a tartós eszközök, anyagok mellett az ember, mint meghatározó termelési tényező. A mezőgazdasági üzemeknek úgy kell működniük, hogy megvalósítsák a fenntartható fejlődést. A multifunkcionális mezőgazdaságban szerepet kap a termelési funkció, a térségi vagy regionális funkció, földdel kapcsolatos és ökológiai funkciók illetve a szociális és kulturális funkciók. Az a vállalat (üzem), amelyik ezen feladatokból egyidejűleg többet ellát, mezőgazdasági üzemnek tekinthető.

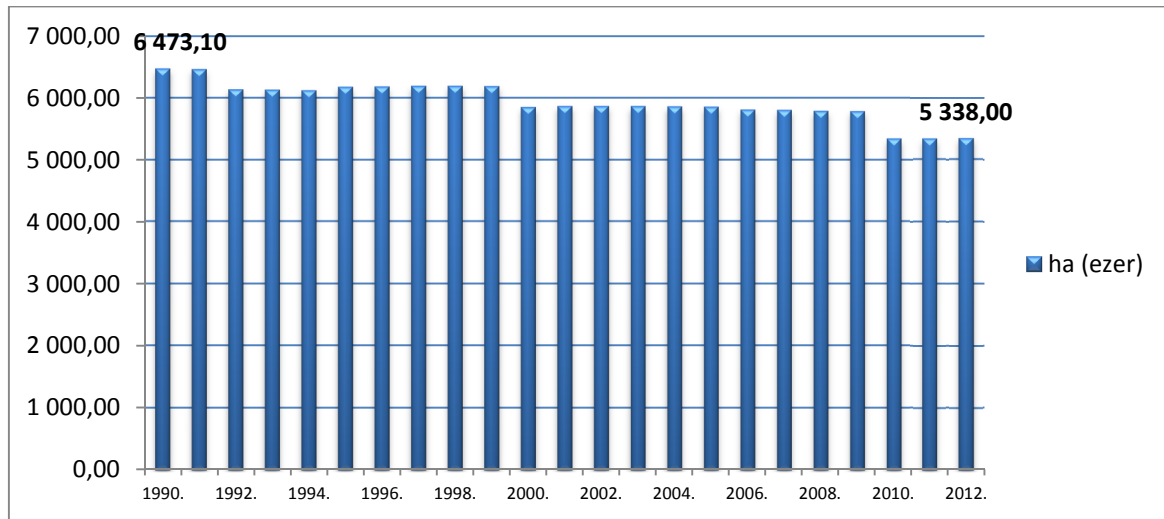
Irodalmi áttekintés

Magyarországon a termőföld az ország kiemelkedően fontos termelési tényezője. Az ország 9,3 millió hektár összes területének 83%-a termőterület. Ma már csak megközelítően 5,3 millió ha áll mezőgazdasági művelés alatt, melynek döntő hányada szántóként hasznosul. Az EU-ban ennél csak Dániában és Nagy-Britanniában magasabb a mezőgazdasági terület aránya.

Hazánk birtokstruktúrája és termelési körzetei eltérőek, melyet *Pesti* (2009) azzal magyaráz, hogy a mezőgazdaságnak és az agrárpolitikának a kérdései a térbeliséggel függenek össze. Az ország tájain más-más termelési szerkezet alakult ki, eltérő a jövedelmezőség, a munkaerő felhasználás, térben differenciáltan megy végbe a termelés intenzitása, más-más kockázati tényezőkkel és piaci lehetőségekkel kell számolni. A földhasználati viszonyok, a gazdálkodás műszaki színvonala sem egységes, számos helyen erősen specializált, versenyképes nagyüzemi gazdálkodás a jellemző. Az ország más területein azonban gyengébb a koncentráció, kisebb gazdaságok működnek. A mezőgazdasági termelés területi elhelyezkedését és a fejlődését számos tényező befolyásolhatja, melyeknek egyik része a természeti adottságokból, míg másik része a társadalmi és a közgazdasági adottságokból vezethetjük vissza.

Magyarország mezőgazdasági területe 1990-2012 között folyamatosan csökkenő tendenciát mutat (1. ábra), amely főként a szántó- és kerthasznosítás térvészítésének, és a növekvő, nem mezőgazdasági célú földhasználat következménye. Ezzel ellentétben azonban elmondható, hogy Magyarországnak még mindig komparatív előnyei vannak az Európai Unió legtöbb tagországaival szemben.

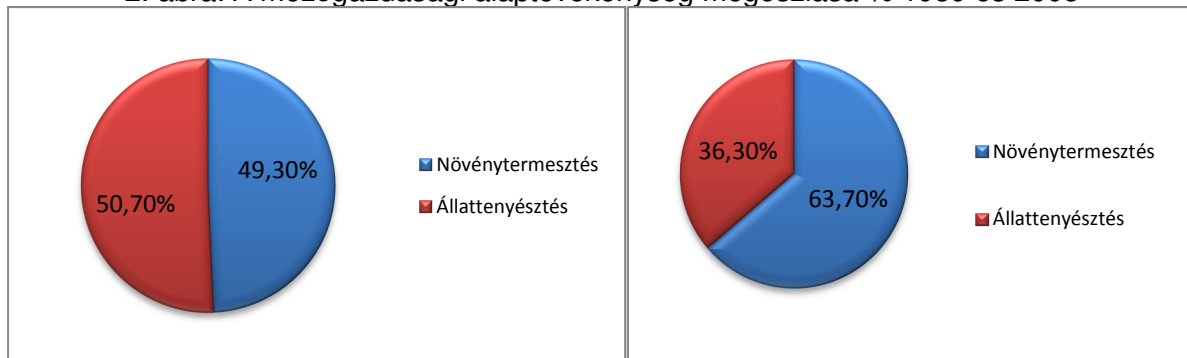
1. ábra: Mezőgazdasági területek csökkenése 1990-2012 (ezer ha)

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés, 2014.

Magyarország mezőgazdaságában a politikai rendszerváltás és a piacgazdaságra való átállás jelentős változásokat indított, az agrárágazat egyre nehezebb helyzetbe került. A mezőgazdasági nagyüzemek többsége szétesett, a föld zöme magántulajdonba került, de többségében nem a tulajdonosok művelték földjeiket. A gazdálkodók a tőkehiány, a termelés szervezetlensége, az életszínvonal csökkenés miatt a fogyasztás visszaesése egyes termékekből eladhatatlan mennyiséget teremtett, amit az alacsony jövedelmezőség tovább rontott. A mezőgazdaság két ágazatának egymáshoz viszonyított aránya felborult, az állattenyésztés aránya csökkent és 2008-ban már a növénytermesztés került hazánkban túlsúlyba (2. ábra).

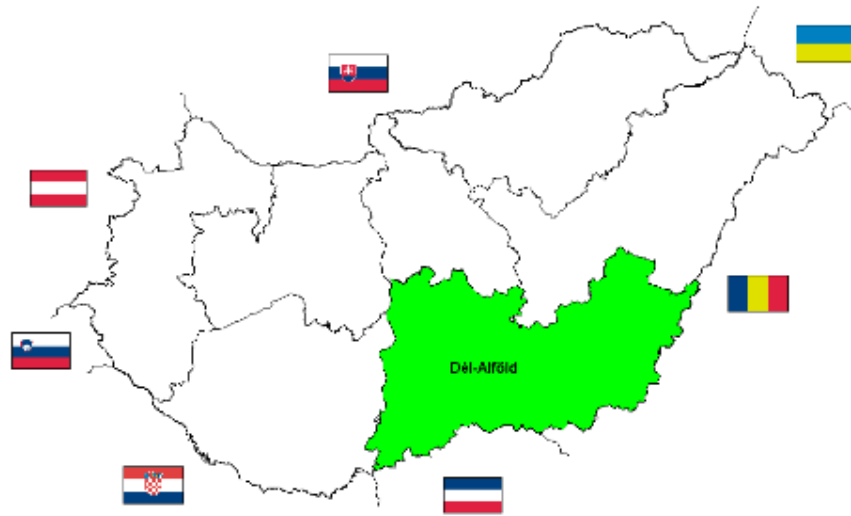
2. ábra: A mezőgazdasági alaptevékenység megoszlása % 1989 és 2008

Forrás: AKI adatok alapján saját szerkesztés, 2014.

A mezőgazdaság átalakulása azonban nem egyformán érintette régióinkat, bár csökkent a GDP-hez való hozzájárulás, a mezőgazdasági jellegű régióink megtartották helyezésüket (pl. Dél-alföldi Régió). Munkám szempontjából, ezért kiemelkedő jelentőséget tulajdonítok a Dél-alföldi Régió vizsgálatának (3. ábra).

3. ábra: Dél-alföldi Régió területi elhelyezkedése

Forrás: Dél-alföldi Operatív Program, 2007.

A Dél-alföldi Régió az ország délkeleti és déli területén helyezkedik el. Magában foglalja Bács-Kiskun, Békés és Csongrád megyét. Területének jelentős része változatos természeti és táji értékekben gazdag síkság. Területe 18339 km², mely az ország összterületének 19,7%-a. A földterületének 85%-a termőterület, melynek 84%-a mezőgazdasági jellegű. A termelés hagyományokra támaszkodó, specializált, mikrokörzet-szintű mezőgazdasági tájtermelésnek köszönhetően a régió számos hungarikummal¹ rendelkezik (szegedi-, kalocsai fűszerpaprika őrlemény; makói vörös hagyma stb.). Az ágazati szerkezetet a szétaprózottság, a kisüzemek viszonylag magas aránya jellemzi. A mezőgazdasági foglalkoztatottak arányát tekintve lényegében háromféle térség-típus különíthető el: 10%-nál kisebb mezőgazdasági aránnyal bíró, szolgáltatással foglalkozó nagyobb városok járásai (szegedi, kecskeméti, békéscsabai, kiskunhalasi), az ipari agrárvárosok 10-15%-os aránnyal (bajai, orosházi, sarkadi, szarvasi, szeghalomi, hódmezővásárhelyi és makói), valamint a mezőgazdasági (vidékfejlesztési) jellegűek. A régió gazdasági szerkezetében a mezőgazdaság jelentősége csökken, de a járások közel felében még mindig a legfontosabb ágazat.

A vizsgált régió fokozatos leszakadásának okai sokrétűek, de néhány hangsúlyos elemet szeretnék kiemelni:

- a) A rendszerváltást megelőző gazdasági struktúra ugyan igazodott a régió agrárhagyományához, de tömegtermelésre volt berendezve, átfogó megújulása és a minőségi, magas hozzáadott értéket hozó termelési kultúrára való átállása nem történt meg.
- b) A privatizációs kínálat mennyisége és összetétele nem vonzott jelentős külföldi tőkét a termelő szektorokba.

¹ „Megkülönböztetésre, kiemelésre méltó érték, amely a magyarságra jellemző tulajdonságával, egyediségével, különlegességével, minőségével a magyarság csúcsteljesítménye, amelyet külföldön és belföldön egyaránt a magyarság eredményeként, kiemelt értéként tartanak számon, védett természeti érték, kiváló nemzeti termék, amit a Hungárium Bizottság hungarikummá minősít, és ami a törvény erejénél fogva hungarikum.”

- c) A külső feltételek (három délszláv válság a kilencvenes években, feszült magyar-román viszony) illuzórikussá tették a határ menti helyzetből fakadó előnyök kihasználását.
- d) A helyi gazdaság szerkezetében a legutóbbi időkhöz túlsúlyban voltak a válságágazatok (agrárius, könnyűipar), a túltermeléssel küzdő iparágak (élelmiszeripar), illetve olyan alágak, melyek kifejezetten a korlátos felvevőképességű helyi piacra termeltek, s nem voltak elégséges mértékben jelen a dinamikus fejlődést indukáló ipari és szolgáltató tevékenységek.
- e) Az alacsony beruházási ráták lassú technológiai megújulást eredményeztek, ami hosszú távon erodálta a régió versenyképességét még a korábban élenjáró ágazatokban is (élelmiszeripar). A beruházások viszonylag alacsony hányada köthető a gazdasági szereplőkhöz.
- f) Hiányoznak a helyi gazdaságból a gazdasági húzóágazatokban tevékenykedő nagyvállalatok.

Anyag és módszer

Választásom azért esett a Dél-alföldi Régióra, mert a mezőgazdaság a mai napig jelentős szerepet játszik a térség gazdaságában. Mezőgazdasági jellege az ország többi térségéhez képest mindig is erőteljesebb és meghatározóbb volt, a térségekben átlag feletti a mezőgazdasági potenciál.

Vizsgálatom középpontjában a kiválasztott régió egyéni gazdaságainak és gazdasági szervezeteinek vizsgálata áll. Szekunder kutatást végeztem, melyhez a KSH 2010-ben végzett Általános Mezőgazdasági Összeírás táblázatait használtam. Vizsgálatom kiterjedt a Dél-alföldi Régióban gazdálkodók korcsoportjaira, iskolai végzettségükre, a gazdaságok számára (2000-ben és 2010-ben), a használt mezőgazdasági területre és a földhasználati kategóriákra.

Eredmények

A privatizációval együtt jelentkező növekvő munkanélküliség olyan földtulajdont szerzett, főként városi lakosságot is kényszerpályára sodort embereket, akik a mezőgazdasági megélhetés lehetőségét látva, minden szakértelem nélkül fogtak hozzá a föld megműveléséhez. Véleményem a jelenlegi korstruktúrára vezethető vissza (1. táblázat), hogy napjainkban a mezőgazdaságban dolgozók jelentős része nem rendelkezik komoly szaktudással (2. táblázat). Ez az állítás nem csak a vizsgált régióra, hanem az egész országra érvényes. A jelenlegi 55 év feletti gazdálkodók azok, akik a privatizáció idején a megélhetés lehetőségét látták a mezőgazdaságban.

Az ország egyéni gazdálkodóinak száma a gazdaságokban 567446 fő volt 2010-ben, melyből a Dél-alföldi Régióban található az egyéni gazdálkodók közel negyede (21,58%).

1. táblázat: A gazdálkodók száma az egyéni gazdaságokban, korcsoportok szerint, 2010

Megye, főváros, régió	Életkor, korcsoport, év						összesen
	14-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-	
Közép-Magyarország	296	2 792	6 594	9 503	13 723	14 047	46 955
Közép-Dunántúl	277	2 857	6 931	10 462	14 858	15 557	50 942
Nyugat-Dunántúl	296	2 906	7 307	12 679	17 377	19 381	59 946
Dél-Dunántúl	529	4 550	10 194	15 492	21 350	21 163	73 278
Észak-Magyarország	491	4 275	9 748	14 963	20 124	22 219	71 820
Észak-Alföld	1 066	10 241	22 654	30 427	37 401	40 253	142 042
Bács-Kiskun	391	3 821	8 217	11 561	14 294	15 501	53 785
Békés	249	2 467	5 439	7 131	10 402	11 120	36 808
Csongrád	233	1 959	4 834	6 646	8 554	9 644	31 870
Dél-Alföld	873	8 247	18 490	25 338	33 250	36 265	122 463
Összesen (ország)	3 828	35 868	81 918	118 864	158 083	168 885	567 446

Forrás: KSH, 2010

2. táblázat: A gazdálkodók száma az egyéni gazdaságokban a mezőgazdasági végzettség szerint, 2010 (fő)

Megye, főváros, régió	Legmagasabb mezőgazdasági végzettség					összesen
	nincs	gyakorlati tapasztalat	alapfok	középfok	felsőfok	
Bács-Kiskun	4 748	40 784	3 331	3 439	1 483	53 785
Békés	3 748	25 794	2 657	3 483	1 126	36 808
Csongrád	1 502	25 709	1 667	2 134	858	31 870
Dél-Alföld	9 998	92 287	7 655	9 056	3 467	122 463
Összesen (ország)	44 632	445 340	28 356	34 087	15 031	567 446

Forrás: KSH, 2010

Az EU (és benne Magyarország) agrárgazdaságának egyik legnagyobb gondja a kedvezőtlen termelői korstruktúra, a fiatal gazdálkodók alacsony részaránya. A Dél-alföldi Régióban a 45 év alatti gazdák száma 27620 fő volt 2010-ben, melyet csak az Észak-alföldi Régió előz meg (33961 fő).

Csépe Balázs, a VM fiatal gazda alprogram feldolgozásáért felelős szakmai tanácsadója a Fiatal Gazda Konferencián elmondta, hogy Magyarország az agrártársadalom elöregedését tekintve a középmezőnyhöz tartozik. Több mint negyedével csökkent 2005 és 2010 között a 35 év alatti gazdák száma, a 35-44 év közötti gazdák pedig több mint ötödével, miközben az összes gazdáé csak 19 százalékkal, így a fiatalok száma gyorsabb ütemben csökken, mint az összes gazdálkodóé. A 2007-2013-as Új Magyarország Vidékfejlesztési Programban 3337 fiatal gazda pályázatot támogattak 35 milliárd forinttal, de nagyon hatékonyan kötötték le a többi forrást is, így összesen csaknem 54 milliárd forintot kaptak az elmúlt hét éves időszakban. A jelenlegi ciklusban ugyanakkor – az európai uniós lehetőséget kihasználva – külön tematikus alprogram is indul. Ezzel az elöregedés mérséklése mellett a gazdák képzettségi szintjének és oktatási hiányosságainak

javítása, jövedelemviszonyaik javítása, együttműködésük elősegítése a cél, valamint a gazdálkodás közelebb hozása a városiakhoz (www.agrya.hu).

3. táblázat: Gazdaságok száma, 2000, 2010 (db)

Megye, főváros, régió	Gazdasági szervezetek		Egyéni gazdaságok	
	2000	2010	2000	2010
Bács-Kiskun	482	714	95 139	53 785
Békés	406	469	62 604	36 808
Csongrád	331	329	51 400	31 870
Dél-Alföld	1 219	1 512	209 143	122 463
Összesen (ország)	6 954	8 606	958 534	567 446

Forrás: KSH, 2010

A 2010-es ÁMÖ szerint a Dél-alföldi Régióban a gazdasági szervezetek növekedését figyelhetjük meg 2000-hez képest (24%). Az egyéni gazdaságok számát illetően jelentős csökkenés következett be. A csökkenés mértéke ebben az esetben 41,44% volt a 2000-es évhez képest (3. táblázat).

A gazdasági szervezetek tekintetében csökkent a használt mezőgazdasági terület 2000-hez képest (4,6%), míg az egyéni gazdaságokat vizsgálva megállapítható, hogy bár kis mértékben ugyan, de növekedés tapasztalható (2,78%) (4. táblázat).

4. táblázat: Használt mezőgazdasági terület, 2000, 2010 (ha)

Megye, főváros, régió	Gazdasági szervezetek		Egyéni gazdaságok		Összesen	
	2000	2010	2000	2010	2000	2010
Bács-Kiskun	157 470	156 104	283 714	282 659	441 184	438 764
Békés	168 719	164 983	208 597	222 924	377 316	387 907
Csongrád	121 998	106 446	141 187	145 575	263 185	252 021
Dél-Alföld	448 186	427 533	633 497	651 158	1 081 683	1 078 692
Összesen (ország)	2 339 106	2 191 552	2 313 342	2 420 054	4 652 448	4 611 606

Forrás: KSH, 2010

5. táblázat: Gazdaságok száma földhasználati kategóriák szerint, 2010 (db)

Megye, főváros, régió	Mezőgazdasági terület	Szántó	Konyhakert	Szőlő	Gyümölcsös	Gyep
Bács-Kiskun	560	440	7	85	95	203
Békés	401	389	2	2	15	108
Csongrád	295	267	–	7	29	111
Dél-Alföld	1 256	1 096	9	94	139	422
Összesen (ország)	6 793	5 480	63	731	890	2 501

Forrás: KSH, 2010

Bács-Kiskun megye gazdaságainak száma kiemelkedik a Dél-alföldi Régióban (5. táblázat). Szőlő, gyümölcsös tekintetében is előkelő helyet foglal el, melynek az okát a termelési körzetekben kereshetjük.

Bács-Kiskun megyén belül három fő termelési körzetet különböztetünk meg: a Homokhátságot, Duna-mellékét és a bácskai termelési körzetet (Romány, Molnár & Simó, 1987). A kialakult termelési körzeteket az 1958. és 1961. között a mezőgazdaságban bekövetkezett kollektivizálás során is megkülönböztették.

A politikai vezetés akkoriban rájött, hogy a homokot az emberek nélkül nem lehet megművelni, így az elvándorlás megelőzése érdekében engedményeket tettek. A Homokhátságon két speciális szövetkezeti forma alakult ki. A termelőszövetkezeti csoportokat a homoki szántóterületek művelésére alkalmazták. A szakszövetkezeteket szőlő-és gyümölcsültetvények esetében terjedtek el, melynek lényege, hogy a tagság az anyagi érdekeltséget hangsúlyozta. Az ültetvényeket csak eszmeileg tagosították. A tagok a területükön családi művelést folytattak, a nagyüzemi alapokba történő befizetéseken túl, jövedelmükkel szabadon gazdálkodhattak. A szövetkezetek a gazdaságosan nem hasznosítható területeket is bevonták a művelésbe. Ezek a területeken az öntözést meg kellett oldani, mely jelentősen növelte a termelés költségeit (Farkas & Gaborjákné, 2003).

Következtetések

Az EU és Magyarország agrárgazdaságának egyik legnagyobb gondja a kedvezőtlen termelői korstruktúra, a fiatal gazdálkodók alacsony részaránya. A Dél-alföldi Régiót vizsgálva elmondható, hogy a fiatal gazdák aránya itt 2. legmagasabb az országos adatokhoz képest. Számomra ez azt bizonyítja, hogy a mezőgazdaság még mindig számos fiatalnak jelenthet kereset kiegészítést vagy egyetlen lehetséges megélhetési forrást a vizsgált régióban.

Weisz Miklós, az Agrárszektor 2014-2020 konferenciáján nyilatkozott arról, hogy a generációváltást célzottan támogató eszközök már több mint 20 éve elérhetőek a Közös Agrárpolitika intézkedéseinek keretében, azonban 2014-től két új elem is elérhető lesz. Az egyik ilyen elem a földalapú közvetlen támogatásoknál igénybe vehető plusz 25%-os kiegészítés (ezt – tagállami szabályozástól függően – a 40 év alatti, maximum 5 éven belül indult fiatalok, 90 hektár nagyságrendig hívhatják majd le). A másik új elem a fiatal gazda alprogram, ami a vidékfejlesztési intézkedéseken belül jelenik meg (www.agrarszektor.hu). Véleményem szerint az EU-s támogatások hozzájárulhatnak a fiatal korstruktúra megújításához, de kevés ahhoz, hogy valaki mezőgazdasági tevékenységgel kezdjen el foglalkozni. Kiemelten fontos szerepet tulajdonítok a generációk által örökített tudásnak.

Az iskolai végzettséget vizsgálva megállapítható, hogy nagyon kevesen rendelkeznek felsőfokú illetve középfokú mezőgazdasági végzettséggel, míg gyakorlati tapasztalattal annál többen. Véleményem szerint a gyakorlati tapasztalattal rendelkezőket az idősebb korosztály alkotja (55 év felettiek). Ők azok, akik a kárpótlás idején földhöz jutottak, és gyakran az egyetlen megélhetési lehetőséget látták a mezőgazdaságban.

Magyarország művelt mezőgazdasági területe egyre csökkenő tendenciát mutat, melyhez hozzájárul az egyéni gazdaságok csökkenése is. Az egyéni gazdaságok tulajdonosainak kiöregedésével, halálával nem kívánják az örökölt területeket tovább művelni, így a nagyobb gazdák, gazdálkodó szervezetek tulajdonába kerülnek.

A Dél-alföldi Régióban Bács-Kiskun megye kiemelkedik szőlő és gyümölcsös ültetvényeinek számával, mely a megyére jellemző változatos termelési körzettel magyarázható.

Irodalomjegyzék

- FARKAS J. Zs., & GABORJÁKNÉ V. K. (2003). *A tanyás térségek gazdasága*. Tanyakutatás 2005. Kutatási jelentések 2. Kecskemét: MTA RKK ATI.
- KOVÁCS T. (2004). A mezőgazdaság birtokstruktúrájának alakulása. *Falu, Város, Régió*, (10), 39-44.
- PESTI Cs. (2009). *A mezőgazdasági termelés területi egyenlőtlenségeinek vizsgálata*. [Doktori Értekezés.] Szeged: SZIE GTK GSZDI.
- ROMÁNY P., MOLNÁR F., & SIMÓ T. (1987). *Szakszövetkezetek Bács-Kiskun megyében*. Kecskemét: Kiskunsági Mezőgazdasági Szövetkezetek Területi Szövetsége.
- SOMAI M. (2004). *A magyar mezőgazdaság átalakulása I*. Budapest: MTA Világgazdasági Kutatóintézet.